

Aynur Əsgərzadə

TƏRCÜMƏ ZAMANI QARŞIYA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR

Regional sivilizasiyaların dünya sivilizasiyalarına çevrilməsi ilə xarakterizə olunan XX əsrin sonunda tərcümə doğrudan da xalqların əsl mənəvi körpüsünə çevrilir. Xalqlar bir – birinin ədəbi nailiyyətlərindən bəhrələnir, bir-birinin ədəbi-mədəni dəyərləri ilə zənginləşirlər.

Mütəxəsislər tərcümənin bir sənət kimi lap qədimlərdən mövcud olduğunu çoxdan sübut etmişlər. Hələ eramızdan əvvəl III–II əsrlərdə Luçiy Liviy Andronik Homerin məşhur “Odiseya” əsərini latın dilinə tərcümə edərək dünya ədəbiyyatı tarixində bədii tərcümənin bizə məlum nümunəsini yaratmışdır”.

Bəlkə də bədii tərcümə tarixi daha qədimlərə gedib çıxır. Hələlik mütəxəsislər həmin tarixi bu əsərin adı ilə bağlayırlar. Lakin buda həqiqətdirki, əksər xalqların ədəbi fikrinə, ədəbiyyatının formalaşmasına və inkişafına daha çox inkişaf etmiş qonşu xalqların ədəbiyyatından edilən müxtəlif tipli iqtibaslarda öz təsirini göstərir və bu iqtibasların özlərində müəyyən mənada bədii tərcümə nümunələri hesab etmək olar. Ümumiyyətlə, ədəbi əsərlər bu və ya digər dilə tərcümə olunaraq həmin xalqın mənəvi sərvətinə çevrilir.

Tərcüməyə (tərcümə prosesinə) verilən müxtəlif təriflər içərisində ən yığcam olanı budurki, tərcümə bir dildən ifadə olunanın başqa bir dilin imkan və vasitələri ilə ifadə edilməsidir. Bu isə yalnız o zaman mümkün olurki, mütərcim hər iki dili ən dərin incəliklərinə bilməkdir. Söhbət bədii tərcümədən gedirsə, mütərcim eyni zamanda çevirdiyi əsərin müəllifinin yaradıcılıq üslubuna, yazı tərzinə, yazıçının ölkəsinin adət - ənənələrinə, coğrafiyasına, ictimai-siyasi şəraitinə, o dilin dialektlərinə dərinləndən bələd olmalıdır. Mütərcim iki dildən birini yaxşı, digərini zəif bilirsə, tərcümənin sönük çıxacağı şübhəsizdir. Tərcüməçi xüsusilə öz ana dilini kamil bilməlidir. Qərribə görünsə də, əcnəbi dildən əsəri tərcümə etməkdən ötrü həmin xarici dildən daha çox ana dilini yüksək səviyyədə bilmək lazımdırki, onu xalis xalq dilində tələbkar oxucuya çatdırılarsən. Görkəmli rus tərcüməşünası V.N. Komissarov qeyd edirki, yazılı tərcümə prosesində çoxsayda informasiya mənbələrindən istifadə olunur. Bunların başında ikidilli və izahlı lüğətlər, sahəvi və xüsusi lüğətlər (terminlər lüğəti, orfoqrafiya lüğəti, qısaltmalar lüğəti və s. və i.a.), ensiklopediyalar, tərcümə mətni ilə əlaqədar xüsusi ədəbiyyat, mütəxəssis məsləhətləri və s.

Tərcüməyə başlamazdan əvvəl əsərin nəinki ideyasını, həm də onun emosional ruhunu dərinləndirərək dərk etmək lazımdır ki, əsərin üslubunu müəyyənləşdirib onu tərcümədə saxlamaq mümkün olsun. Hər bir müəllif dünyagörüşündən və həyat təcrübəsindən irəli gələn ifadə üslubuna malik olur. Bu və ya digər şairin, yaxud yazıçının üslubu hər şeydən əvvəl əsərin dilində, onun melodiyasında və intonasiasında, obrazlar sistemində və s. özünü göstərir. Bütün bunlar bir-birilə sıx əlaqədar olub yaradıcılığın harmonik ideya-bədii birliliyinə xidmət edir. Ona görə də bədii obrazın tərcümədə saxlanması üçün dil kateqoriyaları, mənə yığcamlığı, spesifik tarixi və milli çalarla yanaşı, yazıçının fərdi yaradıcılıq özünəməxsusluğu, fərdi üslubu mühüm rol oynayır. Bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət vermək bir də ona görə vacibdir ki, fərdi üsluba, yazıçının özünəməxsus yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə biganəlik göstərmək milli koloritin qorunmasını çətinləşdirir. Yazıçı üslubunun saxlanmasını araşdırmaq məqsədilə S.Vurğunun "Azərbaycan" şeirinin müxtəlif tərcümə variantlarını müqayisə edək.

"Azərbaycan" şeirini ingilis dilinə 1974-ci ildə Marşall, sonralar Ənvər Rza (Ənvər Rzanın tərcüməsi Azərbaycan məktəbləri üçün ingilis dili dərsliyində daxil edilmişdir), 70-ci illərin ortalarında Qladus Evans, daha 10 il sonra isə Volter Mey tərcümə etmişdir. Təbii olaraq bu tərcümələr bir-birindən fərqlənir. Bu da onu göstərir ki, tərcüməçilərin hər biri bu işə fərdi yaradıcılıq kimi yanaşmış, hər biri şeiri öz bacarığı, yaradıcılıq imkanları müqabilində çevirmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, poeziya tərcüməsi zamanı obrazlı deyimlər, yığcam mənə çaları ilə yanaşı ritm, qafiyə quruluşu və s. prinsiplərin də saxlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şeirin ritmik quruluşunu tərcümədə mümkün qədər dəqiq çatdırmaq zəruridir (əks halda tərcümə "yalançı tərcümə" olacaq, buna ingilisdilli şairlər "imitation" deyirlər). "Ritmik quruluş (bu isə özünü "zahiri", leksik-semantik səviyyədə göstərir), necə deyirlər, poetik mənənin "skletini" yaradır ki, bunu da şeirin "qanı və tərri" adlandırmaq olar.

Bütövlükdə S.Vurğunun poeziyası öz ritmikliyi ilə seçilir. Bu cəhətdən "Azərbaycan" şeiri daha ritmik, daha melodikdir.

Şeirin ilk bəndinin tərcümələrinə baxaq:

El bilir ki, sən mənimsən,

Yurdum-yuvam məskənimdən,

Anam doğma Vətənimdən,

Ayrılarımı könül candan

Azərbaycan, Azərbaycan!

Marşallın tərcüməsi:

Steal the soul from its breast, never let it be said

You are my very own breath, my water and bread,

See before me your cities and countryside spread

And forever your son take this poet and man

Azerbaijan, Azerbaijan!

Ənvər Rzanın tərcüməsi:

Who knows not you are mine,

You are my nest, my shrine

My native land ever shine

You are my heart, I am your son

Azerbaijan, Azerbaijan!

Qladus Evansın tərcüməsi:

Men know that you are mine by birth,

My nest, my refuge, and my heart

My mother native land, dear earth!

Sever soul and body? Death but can.

Azerbaijan, my Azerbaijan!

Volter Meyin tərcüməsi:

All people know that you are my land,

My life, my nest, my country grand,

My dearest mother, my native strand

Can one split body and soul in a man?

Azerbaijan, Azerbaijan!

Tərcüməçilərin hamısı orijinaldakı qafiyə prinsipini (AAABB) qoruyub saxlamışdır. Lakin S.Vurğunun fərdi yaradıcılıq üslubundan gələn bir cəhət – axıcılıq, ritmiklik, melodiklik heç də bütün tərcümə variantlarında gözlənməmişdir. Bütün tərcümələrlə müqayisədə Volter Meyin və Ənvər Rzanın tərcüməsi orijinalda olduğu kimi daha ritmik, daha melodik səslənir, hər iki tərcüməçi ritmik quruluş baxımından şeirin milli koloritini qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu sözləri Qladus Evansın tərcüməsi barədə söyləmək olmaz.

Marşallın tərcüməsində isə orijinaldakı ritmik quruluş pozulmuşdur. Tərcüməçi fikri çatdırmaq üçün uzun-uzadı ifadələr işlətməli olmuşdur ki, bu da tərcümənin orijinaldan uzaqlaşmasına gətirib çıxarmışdır. Leksik-sintaktik quruluş baxımından da Volter Meyin tərcüməsi daha uğurludur.

Mirzə Əli Möcüzün "Canlı cənəzə" şeirini ingilis dilinə çevirən Daryon Rotenberg orijinalda verilmiş mənəni təhrif etmişdir.

Şair yazır: Mən tapdalaram uşaqları

Arvad dönər itə

Arvad mənə yaman, mən ona

Silləvu-təpik.

İngiliscəsi: I begin to thrash the children and Khanum acts like a mad dog,

Khanum starts scolding me; her, too, I kick and flog.

Sətri tərcüməsi: Mən uşaqları döyməyə başlayanda

Xanım dəli it kimi hərəkət edir.

Xanım mənimlə dalaşmağa başlayır.

Onu da təpikləyib qamçılayıram.

Əslində tərcüməçi orijinalda ifadə olunan məzmunu olduğu kimi saxlamağa çalışmışdır. Lakin “arvad” sözünü “xanım”la əvəz etməsi mənanı təhrif edir. Məlum olduğu kimi Azərbaycan dilində “xanım” sözü müsbət mənada işlənir. M.Ə.Möcüzün “arvad itə dönür” ifadəsindəki “itə dönmək” idiomunu tərcüməçi “it kimi hərəkət edir” şəklində vermiş, demək olar ki, fikri çatdırma bilmişdir. Lakin əgər söhbət “arvadın itə dönməyindən” gedirsə, bu misrada müsbət mənə axtarmaq əbəsdir. Şairin kobud müqayisəsi bunu göstərir. Ona görə də tərcüməçi burada “xanım” sözünü işlətməklə təzadlı fikir yaratmışdır. Belə ki, orijinaldakı “itə dönmək” ifadəsi “xanım” sözü ilə heç cür uyuşmur. Ona görə tərcüməçi “xanım” yox, “arvad”, “həyat yoldaşı” kimi sözlərdən istifadə etməli idi.

Dərhal qeyd edək ki, heç bir tərcüməçi şeirin mətninin dəqiq, sözbəsöz tərcüməsinə nail ola bilməmişdir. Bu heç mümkün də deyil. Çünki orijinalda işlədilən Azərbaycan dilinə məxsus səs əlaqələrini, söz sırasını ingilis dilində olduğu kimi saxlamaq qeyri-mümkündür. Yəni nəinki S.Vurğunun şeirlərini, ümumiyyətlə, Azərbaycan poeziyası nümunələrini ingilis dilinə çevirərkən orijinalın fonetik quruluşu demək olar ki, tərcümə olunmazdır. Bu hər iki dilin fonetik quruluşundakı fərqlərdən başqa, Azərbaycan poeziyasında işlənən alliterasiyalar sisteminin, daxili qafiyə quruluşunun və s. saxlamağın qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədardır. Əgər Ə.Şərif «Qurbəğalı» kəndinin rus dilində «selo Kvakşa» adlandırılmasının düzgün olmadığını məqbul hesab etmirdisə, bunun əksinə olaraq, S.Məmmədzadə C.Məmmədquluzadənin «Danabaş» kəndinə, Saltıkov-Şedrinin «Олупов» şəhərinə ekvivalent tapmağın zəruriliyini önə çəkmişdir. N.Lyubimov isə adların tərcüməsini artıq iş hesab edir və s. Moldav uşaq yazıçısı F.Mironovun «Bizi unutmayın, insanlar!..» povestinin rus dilinə tərcüməsində 1 moldav xalqına mənsub olan folklor obrazlarının adları orijinalda olduğu kimi saxlanılmışdır. Əsərdən bir nümunəyə diqqət edək: «Мать просто диву далась, увидев впервые фигурки, выставленные на солнце. – А это что еще за чудище? – со смехом спросила она. – Это не чудище.

– А что же?

– Это Стату

-Палме-Барбе

-Кот.

– А это кто?

– Это Стрымбе

-Лемне.

– А тот, с разинутым ртом?

– Не узнаешь? Это же Флэмынзила, мама. Завтра возьмусь делать Фэт-Фрумоса верхом на коне...»

Burada verilmiş moldav xalq nağıllarının personajları – uzundırnaqlı, saqqallı Statu-Palme-Barbe-Kot, meşə pəhləvanı kimi ad çıxarmış Strimbe-Lemne, qarınqulu kimi təsvir olunan Fleminzila və sair obrazların adları olduğu kimi verilmişdir.

Bu əsərin dilimizə tərcüməsində də bu xüsusiyyətlər olduğu kimi saxlanılmışdır: «Anası gün altına düzülmiş bu fiqurları ilk dəfə görəndə heyrətə gəldi.

– Bu nə əjdahadır belə?-deyə gül-gülə soruşdu.

– Əjdaha deyil.

– Bəs nədir?

– Statu-Palme-Barbe-Kotdur.

– Bəs bu kimdir?

– Strimbe-Lemnedir.

– Bəs bu ağzıaçıq?

– Ana, tanımadın, Fleminziladır da. Sabah sehrli at üstündə oturmuş Fet-Frumosun heykəlini düzəldəcəyəm...» Göründüyü kimi, obraz adlarının eyni ilə saxlanması tərcümənin bədii keyfiyyətini aşağı salmır. Sadəcə olaraq, tərcüməçi səhifənin sonunda adların izahını verməklə oxucunu onlarla yaxından tanış edir.

Ədəbiyyat

Xəlilov Ş. Azərbaycan-İngilis ədəbi əlaqələri. "Elm və həyat" jurnalı. 1983, № 6.

İbrahimov M. "Bədii tərcümə yaradıcılığıdır". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 29 aprel 1967.

İbrahimov M. "Tərcümə sənəti" kitabına müqəddimə. B., Elm, 1990.

İsaxanlı Hamlet. Poetik tərcümə. Məhdud çərçivə içində xoş ahəng və gözəllik axtarışı. Poetik tərcümələr, 1-ci topla, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 2005

Rzayev Ə. İ. "İngilis poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcümə məsələləri". Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın aftoreferatı. Bakı, 1969.

Tərcümə sənəti (Məqalələr toplusu) B., 1990.

Vəlixanova F. Bir neçə söz. "Tərcümə sənəti" toplusu. B., 1990.

Yaqubi Ə. Füzulinin əsərləri xarici dillərdə

. "Azərbaycan" jurnalı, 1958, № 12.

Açar sözlər: tərcümə, metodika, tarix, problem, nəzəriyyə

Key words: translation, methods, history, problem, theory

Ключевые слова: перевод, методика, история, проблем, теория

Xülasə

Məqalədə tərcümə metodikası, tərcümənin yaranma tarixi, tərcümə zamanı tərcüməçinin məsuliyyəti, səriştəsi, bacarığından, tərcüməçinin rastlaşdığı çətinliklərdən bəhs olunub, müxəlif dilçilərin tərcümə haqqında fikirləri səslənib. Həmçinin fərqli

şeyrlərin fərqli tərcüməçilər tərəfindən tərcüməsi araşdırılıb tədqiq olunub və tərcümə qaydalarına nə dərəcədə əməl olunduğu müqayisəli şəkildə izah olunub.

Summary

Difficulties during translation

In article are analyzed the methods of translation , creation of translation history, responsibility of translator during translation , the ability and capability of translator (interpreter) and the difficulties which translators come across during translation , different linguists` thoughts are noticed about translation. Also different translations of poems by various poets are investigated and the level of following the rules of translation are explained and explored .

Резюме

Возникающие трудности во время перевода

В статье говорится о методика перевода, об истории создания перевода, об ответственности переводчика, о компетентности, с которыми сталкиваются во время перевода, прозвучало мысли о переводе разных языковедов. А также изучены и были исследованы переводы разных стихов от разных переводчиков и в сравнительной форме были разъяснены насколько соблюдают правила перевода.

Rəyçi: dos. E.Vəliyeva